

ШУП'ЯНА М. Ю.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
і кримінології
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 343.97:343.77

ЕКОЛОГІЯ І ПРАВО: ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту правової категорії екологічної злочинності. Проаналізовані питання, пов'язані із правовою природою екологічної злочинності та її ознаками. Автор акцентує увагу на дослідженні системи екологічних злочинів як важливої складової частини сутності поняття «екологічна злочинність».

Ключові слова: екологічна злочинність, екологічні злочини, злочини проти довкілля, навколишнє природне середовище, природокористування.

Стаття посвячена освіщенню сутності и содержания правовой категории экологической преступности. Проанализированы вопросы, связанные с правовой природой экологической преступности и ее признаками. Автор акцентирует внимание на исследовании системы экологических преступлений как важной составляющей сущности понятия «экологическая преступность».

Ключевые слова: экологическая преступность, экологические преступления, преступления против окружающей среды, окружающая природная среда, природопользование.

Article is devoted to the nature and content of such legal category ecological crime. Analyzed issues related with the legal nature of ecological crime and its features. The author focuses on the research system of ecological crimes as an important component of the essence of the concept of “ecological crime”.

Key words: ecological crime, ecological crimes, crimes against the environment, the environment, nature management.

Вступ. Екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як загрозливу для людей. Такий стан пов'язаний із нехтуванням об'єктивними природними чинниками, неконтрольованим, нераціональним використанням природних ресурсів, істотною деформацією екологічної свідомості суспільства. Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак зазначає: «Лише через високий рівень забруднення атмосферного повітря Україна може втратити до 15% врожаю. Однак вражаючим є те, що, як свідчить ВООЗ, кожних дві години в Україні помирає 3 людини через поганий стан довкілля» [1]. Нераціональне природокористування призвело до вичерпання Шебелинського, Бориславського родовищ нафти та газу, надр Донбасу, найбільших родовищ сірки в Роздолі та Яворові, марганцю в Нікополі, багатих родовищ на залізну руду в Кривому Розі. Масове вирубування лісів поставило Україну на останнє місце в Європі за лісистістю територій (14,3% загальної території зайнято лісом, 0,2 га лісу в Україні припадає на одного мешканця, а у світі – 1,2 га). Надмірна експлуатація й хімізація зменшили площу й підірвали родючість наших чорноземів, отруїли ґрунти, ріки, озера й моря [2, с. 130]. Одним із чинників, які зумовлюють таку екологічну си-

туацію в нашій державі є екологічна злочинність, яка охоплює різноманітні прояви злочинних зазіхань на навколишнє природне середовище. Останнім часом бачимо зростання рівня цієї злочинності, а також зміну її характеру, зокрема її комерціалізацію, професіоналізацію, наявність корупційних зв'язків. Актуальність цього питання пов'язана із тим, що для того, щоб боротися із цим негативним явищем, необхідно чітко з'ясувати його сутність, ознаки та його складові елементи.

Теоретичним і практичним проблемам екологічної злочинності та її окремим видам приділялась увага у роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі кримінології, кримінального та екологічного права. Це питання вивчалось в роботах В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, О.Л. Дубовик, Е.М. Жевлакова, Н.Г. Іванової, О.М. Костенко, Т.В. Корнякової, Н.Р. Малишевої, О.В.Мельник, В.К. Матвійчука, В.О. Навроцького, Г.С. Поліщука, Ю.С. Шемшученка, Ю.А. Турлова та інших вчених, які проаналізували та розвинули наявні наукові уявлення з цього питання.

Незважаючи на вказане, необхідно зазначити, що у сучасній юридичній літературі з кримінального права та кримінології існують лише початкові спроби дослідження питання визначення сутності поняття екологічної злочинності, її ознак, а також складових елементів.

Постановка завдання. Метою статті є детальний аналіз чинного законодавства і юридичної літератури, а також подальша розробка сутності поняття «екологічна злочинність» та системи екологічних злочинів як важливого засобу боротьби із цим явищем.

Результати дослідження. Необхідно наголосити, що окремі автори (Е.М. Жевлаков, І.В. Попов, В.М. Бурлакова) піддають цей термін критиці, оскільки він має суперечливий характер. Значення терміна «екологічний» у різноманітних словосполученнях визначається як дружній до навколишнього середовища, отже, предикат «екологічний» у цьому контексті означає суспільно корисний, безпечний для людини, суспільства та природи. Натомість термін «злочинність» є антагоністичним як стосовно суспільства, так і стосовно навколишнього природного середовища як соціально корисної категорії, а наслідком злочинності є руйнування окремих екосистем і довкілля в цілому та створення загрози життю та здоров'ю людей. Звідси і впливає некоректність вживання терміна «екологічна злочинність». Однак сучасне розуміння терміна «екологічний» передбачає його ширше значення, яке характеризує взаємодію суспільства та навколишнього природного середовища. Система «суспільство – природа» є досить об'ємною категорією, яка охоплює не тільки позитивні аспекти, а й такі, що мають негативний відтінок (наприклад, екологічна криза, екологічна катастрофа, екологічна проблема, екологічне лихо, екологічна небезпека, екологічне правопорушення). Отже, використання предиката «екологічна» у терміні «екологічна злочинність» є цілком прийнятним і логічним [3, с. 240–241].

Поняття екологічної злочинності сконструйовано на основі двох груп ознак: загальних – притаманних усім видам злочинності та спеціальних – притаманних лише конкретному виду злочинності і зумовлених особливостями суспільно небезпечних зазіхань, які складають цей вид злочинності.

Перша група передбачає такі ознаки:

- 1) злочинність як складова частина соціальної реальності;
- 2) злочинність як сукупність суспільно небезпечних, неприйнятних для суспільства діянь окремих його членів;
- 3) злочинність як сукупність діянь, для якої характерна відносна стійкість, історична мінливість, якісна та змістовна неоднорідність. Історично мінливий характер екологічної злочинності проявляється у питаннях криміналізації протиправних діянь у сфері екології. Те, що раніше було звичним (наприклад, усталені народні звичаї порубок у державному лісі, самовільне полювання, рибна ловля, вивіз побутових і промислових відходів до найближчого лісу чи поля, злив неочищених стоків у річку), унаслідок криміналізації тепер вважається екологічним злочином. Одними з важливих передумов криміналізації протиправних діянь у сфері екології є також негативні наслідки таких діянь для суспільства та довкілля. Так, реальністю є те, що деякі види людської діяльності (зокрема, браконьєрство) завдають

тваринному та рослинному світу значної шкоди та негативно впливають на довкілля, що становить одну із причин стрімкого зростання захворюваності та смертності населення. Такі реалії негативно сприймаються і оцінюються спочатку окремими людьми, а потім – й усім суспільством [3, с. 244]. Саме на аспекті історичної мінливості як важливого складника формування системи злочинів, що входять до складу екологічної злочинності, наголошено у підготовленому Секретаріатом ООН робочому документі XIII Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального судочинства «Про попередження нових та тих, які з'являються, форм транснаціональної злочинності та належні заходи реагування на них» [5];

4) злочинність, що породжується закономірностями розвитку суспільства.

Злочинність виникає як соціальне явище, що існує в суспільстві і в тісному зв'язку з умовами існування цього суспільства. Хоча реальним проявом злочинності є злочини, вона сама є явищем, що відображає стан суспільного організму та є наслідком соціальних умов життя суспільства. У злочинності проявляється не індивідуальна воля, а дія суспільних закономірностей. Вона виявляє такі зв'язки з іншими соціальними явищами, які відсутні або не можуть бути безпосередньо встановлені під час аналізу індивідуальних злочинних проявів [6, с. 120–121].

Водночас, крім наведених вище загальних ознак, визначення екологічної злочинності має бути сконструйоване також на основі спеціальних ознак, притаманних лише конкретному виду злочинності.

Першою такою ознакою є *спрямованість кримінальної активності*, проявом якої є заподіяння (або загроза заподіяння) шкоди навколишньому природному середовищу, що виражається у погіршенні життєздатності, якості, цілісності взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів навколишнього середовища і його окремих екосистем (тваринного та рослинного світу, атмосферного повітря, землі, вод, надр тощо) у межах, в яких вони потрапляють у сферу кримінально-правового регулювання.

Ще однією спеціальною ознакою екологічної злочинності є її *підвищена суспільна небезпечність*, що проявляється у створенні реальної загрози для біологічних основ існування людства. Підвищена небезпечність екологічної злочинності зумовлена посиленням антропогенного навантаження на природне середовище, що в умовах глобальної екологічної кризи створює загрозу заподіяння суттєвої, часто невідновлюваної шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави. Зокрема, зменшуються запаси природних ресурсів, забруднюється природне середовище, втрачається природний зв'язок між людиною та природою, губляться естетичні цінності, екологічна криза загрожує не лише гідному існуванню людини, а й самому життю, для держави екологічна криза пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, що зумовлена транскордонним характером екологічних проблем, а загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів. Шкода, що заподіюється окремим елементам довкілля унаслідок існування екологічної злочинності, проявляється у небезпечних змінах природного середовища, що ведуть до порушення структури і функціонування природних систем (ландшафтів). Варто звернути увагу на те, що поняття шкоди є антропоцентричним, оскільки негативні зміни в природі оцінюються щодо умов існування людини [4, с. 635].

Третьою спеціальною ознакою екологічної злочинності є її *об'єктивна функціональність*. Екологічна злочинність за своєю сутністю є продовженням так званого нормального природокористування та однією з форм діяльності, яка через свою результативність була обрана суспільством в процесі його розвитку і закріплена як можливий зразок поведінки. Вчинення зазіхань екологічного характеру є одним із способів задоволення потреб людини. Очевидно, що за допомогою вчинення таких злочинів людина здатна забезпечити себе матеріально (що яскраво проявляється у злочинах, пов'язаних з протиправним заволодінням природними ресурсами (мисливськими, рибними, рослинними, мінеральними)) та задовольнити свої потреби. Отже, існування та розвиток екологічної злочинності (та іншої девіантної поведінки у цій сфері) означає її об'єктивну функціональність.

Ще однією спеціальною ознакою екологічної злочинності є її зв'язок з рівнем науково-технічного прогресу. Що вищий цей рівень, то більше виникає небезпечних технологій, матеріалів, агрегатів, які створюють загрозу екологічній безпеці, навколишньому природному середовищу чи його окремим об'єктам. Так, після створення атомної енергетики над людством нависла загроза ядерних катастроф [3, с. 244].

Особливістю цього виду злочинності є й те, що вона є побічним наслідком «нормального» природокористування. Адже суспільство, так чи інакше експлуатуючи природні ресурси, негативно впливає на довкілля. Протиправною така діяльність стає лише тоді, коли здійснюється небезпечними способами чи виходить за межі встановлених законом нормативів [6, с. 124].

Іншою спеціальною ознакою екологічної злочинності є кримінологічна однорідність злочинів, які становлять її сукупність. Йдеться, зокрема, про детермінованість таких злочинів однаковими соціальними чинниками і про те, що ці злочини завдають шкоди навколишньому природному середовищу чи його окремим об'єктам, а також життю та здоров'ю людей, створюючи небезпеку для біологічних основ існування людства. Оскільки характер екологічної злочинності пов'язаний з особливостями взаємовідносин системи «суспільство – природа», то цей вид злочинності має свою (відмінну від інших видів злочинності) структуру детермінації (детермінуючий комплекс).

У контексті детермінант екологічної злочинності важливе місце посідає усталена система поглядів, яка несе в собі яскраво виражені деформації суспільної свідомості. До них можна віднести явну переоцінку можливостей людини оптимально впливати на навколишнє середовище, своєчасно пізнавати його закони; хибну думку про невичерпність природних ресурсів і їх здатність до повної регенерації; орієнтацію на сумнівні пріоритети у сфері взаємодії людини і природи; байдуже ставлення до довкілля і природоохоронного законодавства. Недосконалість чинного законодавства також стимулює підвищення екологічної злочинності (велика кількість відсильних норм, невідповідності між різними правовими актами та нормами, відсутність механізму їх реалізації тощо) [7, с. 127].

Важливим аспектом аналізу поняття екологічної злочинності є також дослідження питання щодо системи злочинів (екологічних злочинів), що належать до цього виду злочинності.

Систему екологічних злочинів становлять як злочини, склади яких передбачені статтями (частинами статей) інших розділів КК України, однак під час їх вчинення створюється загроза заподіяння або заподіюється шкода довкіллю, так і злочини, відповідальність за які передбачена статтями розділу VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля». Незважаючи на те, що кримінально-правові норми екологічного характеру розпорочені по різних розділах Особливої частини КК України, їх можна розглядати у певній системній єдності з огляду на спрямованість екологічних зазіхань і їхньої здатності заподіювати шкоду об'єкту зазіхання – суспільним відносинам щодо екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища чи його окремих об'єктів (повітря, землі, надр, води тощо), а також охорони природних ресурсів.

За рівнем локалізації об'єктів зазіхання екологічні злочини поділяються на дві групи:

1) екологічні злочини, які мають узагальнений об'єкт зазіхання, тобто суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища (без конкретизації його окремих елементів) і екологічної безпеки;

2) екологічні злочини, які мають локальний об'єкт зазіхання, тобто суспільні відносини у сфері охорони окремих елементів навколишнього природного середовища [8, с.106–108].

Залежно від характеру зазіхання екологічні злочини, які належать до першої групи, поділяються на такі: злочини міжнародного характеру, що зазіхають на екологічну безпеку людства (ст. 441 КК України); екологічні злочини, які полягають у порушенні порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час виробничої діяльності, що заподіяло (або створило небезпеку заподіяння) суттєву екологічну шкоду (ст. ст. 236, 253 КК України); злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки (ст. ст. 265, 265-1, 267,

267-1, 274 КК України); злочини у сфері біологічної безпеки (ст. 326 КК України); екологічні злочини, які полягають у потуранні екологічній небезпеці, тобто невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення і приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення (ст.ст. 237, 238 КК України); злочини у сфері поводження з відходами (ст. 268 КК України).

Залежно від виду локального природного об'єкта, щодо якого спрямоване зазіхання, злочини, які належать до другої групи, поділяються на такі: екологічні злочини у сфері охорони земель (ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК України); екологічні злочини у сфері охорони надр (ст. 240 КК України); екологічні злочини у сфері охорони вод (ст. ст. 242, 243 КК України); екологічні злочини у сфері охорони атмосферного повітря (ст. 241 КК України); екологічні злочини у сфері охорони тваринного світу (ст. ст. 245, 246, 247 КК України); екологічні злочини у сфері охорони рослинного світу (ст. ст. 245, 246, 247 КК України); екологічні злочини у сфері охорони природних комплексів (екосистем), що складаються з різноманітних природних об'єктів (ст. ст. 244, 252 КК України) [9, с. 68–70].

Найпоширенішими серед наведених злочинів, що зазіхають на довкілля загалом, є злочини у сфері ядерної, радіаційної безпеки та злочини у сфері екологічної безпеки. Загалом зазіхання зазначеної категорії становлять 1,9% у структурі екологічної злочинності. Аналіз злочинів, що мають локальний об'єкт зазіхання, дозволив встановити найпоширеніші види екологічних злочинів, до яких належать злочини у сфері охорони рослинного світу, злочини у сфері охорони тваринного світу та злочини у сфері охорони надр [10, с. 145].

Що стосується питання кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють екологічні злочини, то необхідно наголосити, що вона є неоднаковою і суттєво відрізняється залежно від видів зазіхання. Більшість осіб, які вчиняють злочини в екологічній сфері, складають чоловіки – близько 97% (цей показник доходить до 100% у разі вчинення таких злочинів, як незаконне зайняття рибним, тваринним або іншим водним добувним промислом, незаконне добування корисних копалин, незаконне полювання). Це може пояснюватись саме біологічними та соціальними особливостями людини, оскільки вчинення великої кількості злочинів у сфері навколишнього середовища вимагає значних фізичних зусиль. Незначною є частка неповнолітніх – не більше 1,4%. Ці особи є переважно особами середнього або старшого працездатного віку, які перебувають у шлюбі, мають, як правило, середню або вищу освіту й стабільні прибутки. Дві третини зазначеної категорії злочинців складають жителі сільської місцевості, що також зумовлено специфікою цього виду злочинності. Питома вага рецидивістів серед них незначна. Екологічні злочинці за своїми морально-психологічними ознаками є соціально інтегрованими особами [6, с. 267–268]. У більшості з них відсутні явно виражені дефекти правової свідомості. Проте вони недооцінюють важливість охорони природного середовища, оскільки для них ця проблема не є головною. У разі вчинення цих злочинів посадові особи здебільшого керуються прагненням досягнути успіху в господарській діяльності будь-якою ціною [11, с. 161].

Висновки. Проаналізувавши усе вищевикладене, ми можемо зробити висновок, що екологічна злочинність – це вид злочинності, до складу якої входить сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних діянь, які заподіюють шкоду (або створюють загрозу її заподіяння) екологічній безпеці, навколишньому природному середовищу чи його окремим об'єктам, природним ресурсам, а також опосередковано життю та здоров'ю людей, створюючи небезпеку для біологічних основ існування людства.

Список використаних джерел:

1. Семерак О. Кожні дві години в Україні помирає 3 людини через поганий стан довкілля. URL: <https://menr.gov.ua/news/31775.html>.
2. Микитюк О.М., Грицайчук В.В., Злотін О.З., Маркіна Т.Ю. Основи екології: навчальний посібник. 2-е вид. Харків: «ОВС», 2004. 144 с.
3. Турлова Ю.А. Феномен екологічної злочинності: питання кримінологічної дефініції. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2014. Вип. 66. С. 237–246.

4. Джужа О.М., Василевич В.В., Гіда О.Ф. Профілактика злочинів: підручник / за заг.ред. О.М. Джужі. К.: Атіка, 2011. 720 с.
5. Тринадцятий Конгресс Організації Об'єднаних Націй по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Доха, 12–19 апреля 2015 года). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/V15/021/22/PDF/V1502122.pdf?OpenElement>.
6. Голіна В.В., Головкін Б.М., Валуйська М.Ю., Лисодед О.В. Кримінологія: загальна та особлива частини: підручник / за заг. ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2014. 513 с.
7. Корнієнко М.В., Романюк Б.В., Мельник І.М. Курс кримінології: особлива частина: підручник: у 2-х книгах / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
8. Турлова Ю.А. Система екологічних злочинів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 36(2). С. 103–109.
9. Турлова Ю.А. Кримінологічний аналіз сучасного стану екологічної злочинності в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України. № 3(45). 2016. С. 66–72.
10. Турлова Ю.А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. Юридичний журнал «Право України». 2017 р. № 5. С.139–147.
11. Турлова Ю.А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. Visegrad journal on human rights. 2016. № 5(2). С.156–162.

